

אסתר פרבשטין

אבי הפליטים, רבי ברוך רבינוביץ ממונקץ'

כאשר עמד החתן העילוי תחת **חופתו** במונקץ' בחודש אדר תרצ"ג 1933, ורבבות יהודים מכל העולם באו לברך את רבם ה"מנחת אלעזר" ביום שמחת נישואי בתו היחידה, פרומה'לי, לא שיער איש כי כעבור שמונה שנים יגורש החתן הצעיר לפולין עם בנו הרך. איש לא שער גם כי כעבור עוד שנה ישתרך תור ארוך מאחרי דלתו, אך לא חסידיו הם שישחרו לפתחו, אלא מאות פליטים שיבקשו אוזן קשבת, עידוד וסיוע קיומי.

רבי ברוך יהושע ירחמיאל רבינוביץ, יליד פרצ'ב ובן האדמו"ר מפרצ'ב Parczew (פוריסוב, יליד תרע"ד, 1914) גדל בחצר אביו האדמו"ר בשדליץ, בהווי של משפחה חסידית מיוחסת.¹ בהיותו נחשב כנער-עילוי, לפני היותו בר מצווה, נבחר כחתן לבתו של אחד ממנהיגי היהדות המרכז אירופית, רבי חיים אלעזר שפירא ממונקץ'. כנער הובא למונקץ' להמשך חינוכו ולהכנתו לתפקיד היורש, ואף נלווה למסע המפורסם של הרבי ממונקץ' לא"י בשנת תר"ץ, 1930. מאז נקשרה נפשו באהבתו את הארץ, ובשנת תרח"ץ 1938 ניסה ללא הצלחה להשיג סרטיפיקט לארץ. אחותו דבורה עלתה לא"י בשנות השלושים, ובעלה יעקב לנדאו, שהיה פעיל בפועלי אגודת ישראל ובעליה, הוסיפו על קשריו הרגשיים לארץ, אם כי כחותנו, חשש להשפעת הציונות על צעירים שיעלו כיחידים, שכן במונקץ' היהודית ניהלו זרמים שונים מאבק על נפש הצעירים, ובעיקר הציונות.

בסיון תרצ"ז, 1937, כאשר נפטר הרב הנערץ של העיר, בעל ה"מנחת אלעזר", שהשפעתו חרגה מעבר לקהילה זו אל רחבי הונגריה ומחוזותיה, התמנה ר' ברוך בן ה-22 כרב וכאדמו"ר. הוא קיבל כתבי מינוי מרשימים מן הקהילה ומן הקהילות במחוז, ובהם הרבו לפאר בשבחו תחת הכותרת "ברוך שמו, וברוך טעמו". על כתבי רבנותו חתמו רבנים נודעים, וביניהם הרב מיכלזון מוורשה והרב יונתן שטייף מבודפשט.

בשנים הספורות בהן הספיק לכהן בקהילה התווססת העצים את הישיבה והיה פעיל גם בענייני הציבור. "הייתי מנהיג את קהילתי, ואת הישיבה שמנתה יותר משלש מאות בחורים. אמנם הימים היו ימי חרדה, בראותנו את הרשע הולך וגדל בכל אשר תפנה רוחו הטמאה, אבל איש יהודי עוד לא ניזק... וקול התורה נשמע בארצנו כאשר עוד לא היה לעולם, והיו הבחורים לומדים בהתמדה גדולה ובחשק רב". (ר"ב במבוא לספרו "בינת נבונים")

¹ על משפחת הרבי מפרצ'ב, ועל קורות משפחת הרב ברוך רבינוביץ ממבט אישי, ראו בספרה של אחותו, פשקה רבינוביץ-פרידמן, going forwards.

בסוף שנות השלושים הלכו וגברו קולות ממשלת הזדון בגרמניה, ובשנת 1939 ר"בי נעשה ער לסכנה ויזם את פעילות ההצלה הראשונה בשרשרת פעילויות שיימשכו עד צאתו מבדפשט ערב הכיבוש הנאצי ובעת כיבושה של הונגריה, בשהותו בארץ ישראל.

בעקבות סיפוח אוסטריה ("האנשלוס") התרחש הגירוש ההמוני הראשון מתחום השלטון הנאצי, ההגירה הכפויה שהחלה בחודש מרץ 1938 ממחוז בורגנלנד, "שבע הקהילות", שבאוסטריה (Siebengemeinden). בני הקהילות הללו גורשו באכזריות לגבולות הונגריה, יגוסלביה וצ'כיה עד לחיסול הקהילות באוקטובר 1938. עשרות פליטים נעו בספינות על הדנובה, באין להם יעד להגירה, ונקלעו למצבים ללא מוצא. קהילות גדולות כמו פרשבורג-ברטיסלובה, בדפשט ואחרות ניסו לקלוט חלק מהפליטים, לפחות באופן זמני, אך החוק המקומי הכביד על כך.

ר"ב רבינוביץ ניסה לפעול באמצעים בינלאומיים ופנה לנשיא הרפובליקה הדומיניקנית רפאל טרוחילו מולינה, בבקשה לאשר הגירה למאה וחמישים משפחות יהודיות מהונגריה "שגורשו מביתם במרץ 1938". על המכתב חתם גם נשיא הקהילה משה קמפל.²

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה נשתנה מקומה של מונקץ' והיא עברה מרשות צ'כוסלובקיה לרשות הונגריה, במסגרת הרחבת שטחה הונגריה כבת ברית של גרמניה. אירוע זה הביא מצד אחד לכך שכאזרחי הונגריה נכוננו ליהודים עוד כארבע שנות שלווה יחסית, ומצד שני - חרץ את גורלם של יהודים רבים שנחשבו מעתה לבעלי אזרחות זרה, לבלתי לגליים, ביניהם היה גם ר' ברוך, שנשא אזרחות פולנית.

החוק, שבוצע באכזריות ובדקדקנות על ידי משטרת הזרים ההונגרית, הביא לכך שאלפי פליטים יהודים או בני אזורים שסופחו היו נתונים למצודים קשים וחיו חיי נרדפים יומם וליל. שיאה של אכזריות זו מצד ההונגרים היה בחודש אב תש"א, אוגוסט 1941, כאשר כ-23.000 יהודים שנתפשו במצודים (חלקם בעלי אזרחות הונגרית שלא הספיקו להוכיח את אזרחותם) גורשו באכזריות לגבולות הונגריה שם הועברו לשטחי פולין הכבושה בגבול אוקראינה (קרשמזה), נמסרו לידי ה.ס.ו. ונרצחו בהמונים בקברות האחים בקמיניץ פודולסק (תאור על כך הביא הרב יהושע גרינוולד במבוא לספרו "חסד יהושע" ועוד רבים). היו אלו היהודים הראשונים שגורשו מהונגריה לרצח המוני וזאת ביוזמה ובביצוע של ממשלת הונגריה והז'נדרמיה ההונגרית, שנים אחדות לפני הכיבוש הנאצי של הונגריה. אירוע זה הותיר פחד עצום בקרב יהודים "בלתי לגלים" שנמלטו מן

² המסמכים והמכתבים שיובאו במאמר זה נשתמרו בארכיון הרב רבינוביץ' ורובם פורסמו בחוברת שהוציאו לאור תלמידיו בתל אביב תש"ו. להלן יציינו בסימון אה"ר (ארכיון הרב רבינוביץ').

הגירוש, ולכך הוסיפה העובדה שהמצודים, המעצרים או הגירוש מעבר לגבול המשיכו עד הכיבוש הנאצי.

הרבי הצעיר ממונקץ', שהיה בין הלכודים במצוד, נשלח ברכבות המגורשים לפולין יחד עם בנו צבי נתן דוד בן השש. בחצותם את הגבול הפולני הצליחו לברוח, ובעזרת יהודים קיבלו מקלט בעיירה יגלניצה (Yagielnica). בזיכרונותיו תיאר שרשרת של ניסים שאפשרה את בריחתו, ובעיקר חזר וייחס את הצלתו לזכות אבי אבותיו, רבי שמעלקע מססוב, שהיה קבור ביגלניצה. בתמיכת הסביבה, ניצל ממוות פעמים אחדות. הוא עבר לקולומיי, הסמוכה יותר לגבול ההונגרי, שם נפגש ביהודים רבים ששירתו בפלוגות עבודה בצבא ההונגרי, וכך נודע לו מפי קצינים הונגרים על הרצח בקמיניץ פודולסק. מקולומיי התאפשר הקשר עם משפחתו במונקץ'.

באותו פרק זמן שהתה אשתו עם ילדיה הרכים במונקץ'. חסידיו, וכן חמותו אשת ה"מנחת אלעזר", עשו מאמצים גדולים מאד להשיבו. בעזרת שני יהודים שסיכנו את חייהם ויצאו לפולין, משה ריכטר מסאטמר ואברהם מאן מוויצן, ובעזרת הרופא ההונגרי רוטוני אקוס (שניצל את מעמדו להצלת יהודים רבים) שב הרבי לאחר כמה חדשים למונקץ'. את פרשת הצלתו תאר הרב בספרו, וכן ספרה על כך אחותו פשקה בזיכרונותיה. מכתבי היהודים והרופא שהשתתפו בפרשת ההצלה שמורים בארכיונו.

הרבי שב למונקץ' לאחר מספר שבועות כשהוא מודע לאסון הגדול בפולין וער לסכנה המרחפת על הפליטים הפולנים שיגורשו מהונגריה, וחוויותיו הקשות מודחקות או מוטמעות באסון הכללי. מאז החלה פעילותו למען הפליטים, ובו בזמן לא שכח את יהודי קולומיי שנתנו לו מחסה, ומצא דרך לשלוח כספים לסייע בקיומם בגטו.

שיבתו לקהילה עוררה התרגשות ותחושת רווחה בקהילה ובקרב יהדות הונגריה, אך יצרה גם מתקפה אנטישמית אישית מצד ראשי מפלגת צלב החץ ועיתונאים שטענו כי בריחתו היא מכה לחוק. התלונה הגיעה לידי שאילתא בפרלמנט ההונגרי ודרישה לגרשו ולפחות לכלאו במחנה הסגר, משום שלטענתם אינו רק מנהיג דתי, אלא גם מנהיג פוליטי, בעל גישה לאומנית צ'כית (למרות היותו פולני), וגירושו מן הארץ ימנע תופעה ש"הברוכים רבינוביצים חוזרים ובאים אל הארץ". (הכתבה והשאילתא נשמרו בארכיונו).

תגובתו של הרבי איפיינה את דרכו גם בהמשך: הוא התעלם מתגובות אלו ומיד עם בואו החל לדרוש ברבים על הגירוש ועל הסכנה האורבת בפתח, וכן פתח את ביתו לפליטים. אברהם צין, יליד מונקץ', סיפר בזיכרונותיו הכתובים ("לך-לך") כי האזין לאחת מדרשותיו בשבת שובה במונקץ', כאשר בעקבותיהם פרץ הקהל בבכי מר.

בגבור הסכנה לרב במונקץ' החליט לעבוד לבודפשט בחורף תש"ב, תחילה חי בהסתר ואחר כך חי בחסות תעודות פסבדו-ליגליות, שהעניקו רק בטחון יחסי. גם מידע זה עלה בפרלמנט ההונגרי ובעיתונות, וההסתה נמשכה: "הרב ברוך רבינוביץ חזר לארצנו", ו"מנהיגותו הרוחנית פרושה חיזוק אורח המחשבה האורתדוקסי החסידי החשוך ביותר, שלהונגריה אין שום צורך בהפצתו".

בבודפשט הרבי היה אפוא פליט ששב מפולין, נשא עדות לזוועות שנעשו בפולין, **פליט ממונקץ'**, נתון בסכנה אישית ובנוסף אב צעיר, כבן 26, מטופל באשה חולנית ובשלושה ילדים רכים, כשעיקר משא הבית עליו, ועל אחותו שהוברחה מפולין והושיטה כתף למשפחה הצעירה. "הרב דמה בעיני למלך שגלה מהפלטין שלו, וגורלו נגע לליבי. לא גרעתי את עיני מדמותו בעת התפילה", כתב יוסף בן פורת, שהכיר את הרבי בגדולתו בעירו מונקץ', ובא לשמוע דרשה מפיו בבודפשט.

גם בשלב זה ניתן היה לשער כי הרבי יתרכז בהישרדותו ובקיומה של משפחתו, וישמור על חשאיית מסוימת. אך התהליך היה הפוך: פעילות ההצלה שניצנה במונקץ' בשנת תרצ"ט הגיעה לשיאה בהיותו בבודפשט, בתקופה שבין תחילת תש"ב לחורף תש"ג, אוקטובר 1941 – פברואר 1944, פעילות אינטנסיבית בהצלת פליטים מפולין ומסלובקיה, וזאת בצד משא המשפחה הצעירה, פעילות שהצטיינה ביוזמות מרשימות בכל קנה מידה, באומץ, בנחישות, בפעילות פרטית, ציבורית ואף פוליטית.

בודפשט: אבי הפליטים

הפצת המידע על המדיניות הנאצית ועל הרצח ההמוני

בבודפשט הפך ביתו של ר"ב ללב ליבה של עשייה למען שארית יהודי פולין וסלובקיה, הצלתם, הברחתם וקיומם. כדי להניע את הציבור להטות שכסם לכך, החל בפעולה רחבה להפצת המידע על הרצח ההמוני באירופה והמשמעות של הצלת שארית היהודים.

המטרה הראשונה היתה לפרוץ את חומת השאננות של יהודי הונגריה ולגייס כספים ועזרה למען הפליטים. לשם כך הקהיל קהילות ברבים ותאר על כך (בטרם נכבשה הונגריה על ידי הנאצים), כשהוא מתאר את חוויותיו בפולין, את הרצח בקמיניץ פודולסק ואת המידע שהגיע אליו מפולין ומסלובקיה, כאשר החלו השילוחים למחנות הריכוז בחורף ובעיקר בקיץ תש"ב. התגובה לדרשותיו אלו הייתה אמביוולנטית – היו שהסתייגו והיו שפרצו בבכי: "קשה לתאר את הבכיות שפרצו בבית הכנסת בשמעם את דברי האדמו"ר", כתב ד"ר אברהם פוקס בספרו "השואה בספרות הרבנית", ובדומה תאר יוסף יהודה לוי

(בספרו "למען תספרו"): "בליל כל נדרי הלכתי לשמוע את הדרשה שלו. לעולם לא אשכח את הדרשה המרגשת שדרש. בית המדרש היה מלא מפה לפה והוא סיפר את כל שעבר עליו שם, על יד קמניץ-פודולסק... הדמעות זלגו מעיני כולנו כמו מים, בלי יכולת להתאפק".

בתקופה זו הסכנה ארבה בעיקר לפליטים, וכל ארגוני ההצלה פעלו בכיוון זה. הרבי חי את תחושת הפליטים וחששותיהם, בניגוד לסביבה ההונגרית, שהסתייגה מסיפורי הפליטים.³ הפער בינו לסביבה יצר תחושה קשה: "הדבר נפל על אזניים אטומות... עסקו במסחר, נסעו ממקום למקום בלי חשש. עסקו בתורה, הישיבות פרחו, והיהודים חשבו שלהם לא יקרה מה שנעשה לאחיהם מסביבם, ושכחו לגמרי מכל אשר נעשה סביבם. הידיעות שהתקבלו ממהלך המלחמה, היו משמחות, והעם נשם לרווחה. אבל בליבי הצטבר צער עמוק, כי ידעתי מהלך המחשבה הארור של הרשע, ככל מה שהוא סופג מפלות, ולא יוכל להחזיק מעמד כנגד האויבים מבחוץ, נעשה בשבילו יותר מהיר להרוג את היהודים שברשותו" (כך כתב במבוא לספרו בינת נבונים).

הוא כרה אוזן למידע שהגיע מפי יהודים ששרתו בשרות העבודה של צבא הונגריה, מפי פליטים, ובעיקר מתוך מערכת הקשרים בינו לרבנים בסלובקיה – הרב אונגר והרב וייסמנדל, עמם ניהל תכתובת בענייני הצלה. בסוף שנת תש"ב הגיעה לאזני הרבי עדותו של אחיו, יעקב רבינוביץ, שהיה מן הראשונים שנמלטו מטרבלינקה וספרו על גורל הנשלחים, כפי שתיאר ביומנו הלל זיידמן ואחרים, והיא נתנה דחף נוסף להגביר את הבריחה מפולין ואת ההגנה לפליטים שחצו את הגבול.

יוזמה נוספת ויוצאת דופן שלו, שלא יצאה אל הפועל, היתה ליצור התנגדות מאורגנת בהונגריה, אם יתחיל ניסיון לרכז את היהודים, אך "הדבר נפל על אזניים אטומות". לא ידועים לנו מקורות נוספים לעניין זה בהונגריה, אך נראה כי ר"ב רבינוביץ שאב את ההשראה לכך מקשריו עם הרב וייסמנדל, שתמך בפעולות כאלו בסלובקיה וניסה לחוללן גם בהונגריה.

מפעילות אישית לפעילות ציבורית:

"מונקץ' קומיטט" וועד ההצלה החרדי

בחורף תש"ב ועד חורף תש"ג הגיעו להונגריה אלפי פליטים מן הארצות השכנות – סלובקיה ופולין, שהגיעו בדרך לא דרך, לאחר שנמלטו מן הגירושים שהחלו בחורף תש"ב ובעיקר בקיץ תש"ב.

³ דיון בתגובתם של יהודי הונגריה על המידע ראו בסתר המדרגה, עמ' 245 – 266.

הברחת הגבול הייתה מורכבת ומסוכנת, ואישים חשובים מקרב היהדות החרדית נטלו בה חלק מרכזי. מן הצד הסלובקי פעלו בעיקר הרב ש' ד' אונגר **והרב מ' ד' וייסמנדל**, פעילי ההצלה הנודעים שהרחיבו את הברחת יהודים מפולין (דרך בוכניה) ומסלובקיה. הבולט מהפעילים בצד ההונגרי היה רבי ברוך רבינוביץ, עוד לפני הקמת ועד ההצלה החרדי וגם לאחר מכן. במכתב מכ"ו באייר תש"ג כתב הרב אונגר לרבי ממונקץ:

".. הנני בתודה מרובה על העבר, בעד אשר טרח.. ביגיעה רבה בעד מצוה רבה ויקרה מאד הצלת נפשות מישראל, ודב"ק הצליחו מעשיו דבר בעתו ובזמנו. אבל בעוה"ר .. עוד לא נושענו, וצריכים אנו גם כעת לסכום רב ... להגן על הנשאים ולהוציא ממסגר אסיר... **הלא ידעתי ושמעתי כי כהדג"ק שליט"א ירד בתבונתו ובדעתו הרמה לתוכן הענין.**" (אה"ר)

ר"ב רבינוביץ פעל בכל כיווני ההצלה ושלביה: בגיוס כספים, במתן שוחד למברחים ולמשטרה, בהקמת תחנות מידע בגבולות, בשליחת אנשים לתחנות הגבול לקבל את פני הבאים, בהעברת הפליטים מהגבולות לבודפשט, במציאת מקום מקלט ומקורות קיום לפליטים בבודפשט, בפדיון שבויים שנעצרו בדרך משפטית או באמצעות שוחד, בעידודם ובדאגה להשגת סרטיפיקטים לחילוצם מהונגריה. הוא נטל גם חלק בהצלת הרבי מבעלז ובהבאתו להונגריה, וחש תחושת החמצה חריפה כשהניסיון להציל את רבי ישעיה הלברשטאם מצ'כוב נכשל.

עדים ספרו כי גם בהיותו באמצע התפילה נהג להפסיק כאשר דובר בהצלתו של אדם מידי משטרת הגבולות או משטרת הזרים. כך, לדוגמה, מספרים קבוצה של פליטים מפולין, כי כאשר נעצרו על ידי המשטרה ההונגרית בקושיצה היו בטוחים כי דינם נגזר למוות, אולם: "על ידי התערבותה המרצית (של הרבי) ועל ידי השפעתו המרובה בספירות העליונות אשר במדינה – רגעים אחדים לפני עזיבת הרכבת את הבירה, הובילו אותנו בחזרה למאסר המקומי ואחרי כן לפנימיה אשר ברחוב סובולץ" (אה"ר).

דמותו ופעילותו עברו מפה לאוזן, ומכתבים הגיעו מיהודים שנקלעו בגבולות למצבים קשים. כך, לדוגמה, מספר יצחק וואכטער על מעצרו יחד עם בתו בת ה-14 ושני אחייניו, והוא מבקש את עזרת הרבי בהעברת הצעירים מן המחנה לבודפשט. במכתב אחר החתום בשם "מנחם", אשר עומד להיות מגורש לפולין, הוא מתחנן: "הצילוני עוד עכשיו, אם יהיה הכרח להשתמש באמצעים ידועים ע"י הרב ממונקץ, עשו זאת תתמהמהו".

שמו וכתובתו עברו מפה לאוזן, כפי שמתארת קבוצה אחת מקרב הפליטים מפולין:

"כלואים ישבנו האסירים האחרונים בגטאות שעמדו לפני חיסולם הגמור. השביב האחרון התקווה כבה בלבנו... פתאם נפוצה השמועה שנתקבל מכתב מיהודי סלובקיה ובו כתוב שעל פי דרישתו של האדמו"ר ממונקאטש היושב בבודפשט, עשו הם כל ההכנות להבריא את היהודים שבגטאות דרך סלובקיה להונגריה. האדמו"ר ידאג לכל יהודי שיבוא להונגריה ויאפשר את קיומו... אי אפשר לתאר איזה רושם עשתה הידיעה הזאת, שנמסרה בסודיסודות מפה לאוזן.... בכל נקודות הגבולים עומדים כבר הכן "מברחים"... די להגיע לגבול ולהגיד למבריא את הסיסמה: "מוקצ'בסקי רב'ן" (הרבי ממונקאטש) והוא מעביר אותך את הגבול... בעוד ימים אחדים אתה עובר את הגבול להונגריה, שם מכניסים אותך ליהודי מקושיצה, שנותן לך תעודה וכרטיס, וברכבת הראשונה אתה מגיע לבודפשט, נכנס לבית הכנסת "פולין" ברחוב קיראלי 6, ואתה מתקבל על ידי הרבי ממונקאטש העומד שם במקומו ומתפלל כאילו לא ידע דבר על כל הנעשה, וכאילו גם הוא מתפלל באיזו דרך הגעת הנה". על המכתב חתומים כשמונים פליטים מרחבי פולין - מבוכניה, קרקוב, טורקה, קשנוב, אושווינצ'ים ועוד. (אה"ר).

אכן, מצבם של הפליטים בבודפשט עורר דאגה רבה. אמנם בבודפשט קל היה יותר להיטמע בציבור הרחב, אך לבד מהעזרה הקיומית, חשו הפליטים איום מתמיד על חייהם.

יחסם של יהודי הונגריה לפליטים אלו היה אמביוולנטי. הם חששו להגיש עזרה גלויה שהיתה בניגוד לחוק ותחת איום ענשים כבדים, ואף סברו שסיפורי הפליטים מוגזמים. בנוסף, אמנם הונגריה נחשבה כ"אי של הצלה", בהשוואה למצבה של אירופה הלכודה תחת **הנאצים**. אך גם הם התמודדו על קיום שגרת חייהם (בעיקר עקב החוקים האנטי יהודיים, הגיוס לפלוגות עבודה בצבא ההונגרי וגילויי האנטישמיות הרבים). וכך נעו בין מתן עזרה לפליטים לבין חשש והסתגרות, בין הנאמנות להונגרים לבין הערבות היהודית, בין האמפטיה לגורל הפליטים לבין מחיצה של אי אמון שחצצה ביניהם.

נטולי מכר ומודע וחסרי אמצעים לקיומם, הסתובבו אלפי פליטים בבודפשט.. מעבר לדלתו שלעולם לא ננעלה היה הרבי נכון להקשיב לפליטים ולהציע עזרה מיידית, בו ביום, בנדיבותם של יהודים מבודפשט. הדאגה הקיפה מסיוע למזון ולתעודות ומציאת מקום לינה (כשהוא מציע בשלב ראשון לינה בבית מדרשו ליוצאי פולין ברחוב קיראלי 6) ועד "פדיון שבויים" ממעצרים.

על כך סיפר בפשטות: "לא הייתה קיימת כל אפשרות לעזור להם, אלא בצורה פרטית. וכך נהגתי. בבוקר כאשר באתי לתפילה באו אלי אנשים, וכל אחד עם בקשתו: זה צריך רופא, זה צריך עו"ד, אחר צריך כרטיס נסיעה, שכר דירה – כל אחד בדאגותיו. האחרי התפילה יצאתי לחנות של יהודי אחד שהיה לו טלפון,

ומשם טלפנתי לבעלי בתים שבעיר, ובאותו היום כיה כפר הכסף ביד... לכבודם של יהודי בודפשט צריך לומר, שכל כסף שהייתי צריך לאותם המעשים – קבלתי מידם תיכף ומיד... בתפילת מנחה כל אחד מהנזקקים קיבל מה שביקש" (מתוך עדותו ב"יד ושם)

כשגבר גל הפליטים, הקים הרבי ועד מצומצם וגייס למען ההצלה כספים, כשהוא פועל עם שותפו הרב פייגנבוים מסוברנץ. פעילותם היתה ספוטנית: הם נדדו בין הקהילות, חרף טרדותיו האישיות של ר"ב רבינוביץ וחרף הסיכון שנטלו על עצמם כפליטים, תארו את הנעשה בפולין ואת הסכנה לפליטים, וקראו לאחריות משותפת לקיומם. מרכזיותו של ר"ב בלטה בכך שהפליטים כינו את הוועד בשם "מונקץ' קומיטי", וכך גם פעילים ציוניים מזרמים שונים, כגון יוסף קורניאנסקי מהזרם הציוני שתיאר את פעילותו הבלתי נלאית של הרבי בספרו "בשליחות חלוצים".

תגובת האנטישמים על פעילות ההצלה הזו לא אחרה להגיע, ובאחד העתונים נכתב כי המנהיג חסר האזרחות, שאינו נאמן להונגריה, ממשיך בפעילות בלתי לגלית: "מן הבוקר ועד מאוחר בלילה אנשים ממראה חיצוני מסופק מסובבים בבית, בכל יום ממאתים עד שלוש מאות איש מבקרים אצל הרבי. לבית מראה של בית מלון... כאן קבלו את כולם בלבביות, כאן קיבלו כולם כסף ללינת לילות אחדים, וטבעי שכולם מזכירים בתודה את הרבי". (אה"ר)

סיפורם של פליטים אחדים ממחיש את משמעות התמיכה של הרבי הפליטים. הרב אברהם-הכהן קאהן, באותם ימים הנער אברהם מפרשבורג, הבריח את הגבול מסלובקיה כראשון מבני משפחתו. אמו וחלק מאחיו נתפשו בגבול והוחזרו לפרשבורג, ואביו, שהצליח להגיע לבודפשט, נתפס ונעצר. הנער חש בחוסר אונים מוחלט, כשהאפשרות היחידה היתה לנסות לפדותו בכסף, אולם זה לא היה בידו: "עמדתי אובד עצות, הנה כבר שעה ארבע אחר הצהרים סמוך לכניסת החג. (סוכות). הנני זקוק לממון רב עבור פדיון שבויים, ואין בידי אפילו פרוטה אחת. אין לי מכיר, אין לי מודע, אינני יודע שפת המדינה, והנני נער צעיר כבן י"ד שנה".

יהודים שראו אותו בצערו הציעו לו לפנות לכתובת מסויימת בבודפשט, לרב שאת שמו לא הכיר לפני כן. מאחורי הדלת עמד מי שנודע כרבי ממונקץ', והנחה אותו כיצד לפעול.

את אשר ראה בבודפשט סיכם גם ר' משה שינפלד, בשעתו נער שנמלט עם בני המשפחה מפולין, (בספר "אמונתך בלילות"): "אצל הרה"ק ר' ברוך התפללתי בימים הנוראים של שנת תש"ד. הוא נודע בפעולותיו הרבות עבור הפליטים, והיה בעל מהלכים רבים אצל אישים בכירים שונים בבודפשט בעזרתה של הנסיכה הפולנית סאפארי ובעלה הרוזן ההונגרי. .. התיידדתי עמו

באופן אישי, והוא נהג לכנותני בחיבה "דער גורצ'יק" (הגוראי). הוא היה מתמיד גדול ושקדן ולמד מידי יום שעות רבות בחברותא עם הרב מסובראנץ הרב פייגנבוים, שהיה מפורסם כלמדן עצום. תפילתו המשתפכת נמזגה בנוסח נפלא ונמשכתי למקום תפילתו כבחבלי קסם.... גם הוא הזהירני שאזהר מאוד מפני מלשינות ולא אבוא אליו לעיתים קרובות".

עקב הגידול במספר הפליטים והדאגה למי ששרד עדיין בפולין יזם ר"ב רבינוביץ בקיץ תש"ב את הקמתו של ועד חרדי למען ההצלה. ועד זה ריכז והרחיב פעולות הצלה שהחלו קודם לכן במקומות שונים. הועד פעל בשיתוף פעולה עם הרבנים אונגר ווייסמנדל מסלובקיה ונתמך על ידי יהודים מקומיים ועל ידי כספים שהגיעו משווייץ, מהרב חיים ישראל אייז, ומאוחר יותר מכספי וועד ההצלה של הרבנים בארה"ב.

הוועד עסק בכל תחום הקשור בהצלה, כפי שהוזכר לעיל, ונאבק גם על הקצאת סרטיפיקטים לא"י תוך עימות עם ועדת ההצלה הציונית בראשות קסטנר. העימות העיקרי נגע לשני נושאים. האחד, אי העברת כספים שיעדם היה תמיכה בכל הזרמים לצרכי הצלה, כפי שנקבע בקרן ההצלה של הוועד הלאומי בה פעלו כל הזרמים בשיתוף (על פעיליו ויוזמיו נכתב מאמר בספרי "בסתר המדרגה"). שנית, בהרחבת מספר הסרטיפיקטים לפליטים החרדים.

הדמות הבולטת בוועד ההצלה החרדי היה הרבי מסאטמר, ואין כמעט תחום עשייה למען הפליטים שלרבי מסאטמר לא היה בו חלק מהותי.

מפעילות קהילתית לפעילות הצלה פוליטית

אחת מדרכי ההצלה שיזם הרבי, ואשר הצילה מאות יהודים, הייתה השגת תעודות שאפשרו לפליטים מפולין לחיות בבודפשט בחסות תעודות "לגליות".

הפליטים מסלובקיה נטמעו יחסית ביתר קלות, מאחר שבין הקהילות בפרשבורג ובבודפשט היו קשרים רצופים ואף קשרים משפחתיים. גם השפה והתרבות הדומים העלו את הסיכוי להסתתר כהונגרים. לעומתם התקשו יהודים מפולין להסתיר את זהותם, והם באו ללא מקורות קיום, לאחר שנים של חיים בגטו ובמחנות עבודה. הם חיו תחת מצודים בלתי פוסקים ביום ובליל, ורבים מהם הועברו למחנות מעצר ונזרקו חזרה לגבולות, למלתעות הנאצים.

גורל שונה היה לפליטים הפולנים הלא-יהודים. על פי הסכם מיוחד בין פולין להונגריה היום הם רשאים לקבלת תעודות כאזרחים פולנים הרשאים למצוא בהונגריה מקלט שעה, וזאת ביוזמתו ובחסותו של "הוועד למען פליטים מפולין", שבראשו עמדו אישים מקרב האצולה ההונגרית. ר"ב רבינוביץ ביקש להחיל את התעודות הללו גם לפליטים יהודים מפולין, ולשם כך נקט ביוזמה אישית

ופנה לאחת מראשי הוועד, הברונית אליזבט סאפארי (Sapary E.), שחיה בבודה, ונחשבה כ"פטרונתם של הפליטים מפולין". יחד עם הרב פייגנבוים נפגש עמה לשיחה ראשונה, ובעקבותיה נוצר קשר שיצר תפנית משמעותית ביותר בחיי הפליטים: גם הפליטים היהודים היו זכאים לתעודות השהיה כפולנים נכרים, תחת שם פולני. את התעודות כפולנים קבלו למרות שידעו כי הם יהודים ורבים מהם נכרו גם בחזותם הדתית. יתכן שהוועד הפולני הושפע גם מכיוונים ומלחצים נוספים, אך ללא ספק לרב רבינוביץ היה חלק בולט בכך, ובכך יצר פתח מרשים להצלה. הקשר עם הברונית סאפארי המשיך עד צאתו מבודפשט. אחותו פשקה, שלוותה אותו בדרכו לבודה לבית הברונית, תיארה כי לעיתים נמשכו השיחות שעות רבות, ובסופן היה יוצא בפנים מוארות ובפיו בשורה "ב"ה. 50 איש". לדבריה, בשנים אלו הצליח גם להשיג ויזות ליהודים שיצאו לברזיל ואף לאוסטרליה. טפ

השמועה עשתה לה כנפיים. יוסף בן פורת שנקלע לבודפשט באותם ימים, סיפר בספרו "שערים נעולים" כי הגיעו לאוזניו ידיעות על "מעשיו הגדולים ועזרתו לפליטים יהודים שהגיעו לבודפשט מפולין הכבושה... וקשריו האמיצים עם האציל היהודי בארון או-בודאי ומשפחתו, שבהשתדלותם נפתחו לפני הרבי שערים שהיו נעולים בפני יהודים, בד"כ, אצל בכירי השלטון ההונגרי".

גם ר' משה שיינפלד, הפליט מפולין שהתקרב לרב, כתב: "הוא נודע בפעולותיו הרבות עבור הפליטים, והיה בעל מהלכים רבים אצל אישים בכירים שונים בבודפשט בעזרתה של הנסיכה הפולנית סאפארי ובעלה הרוזן ההונגרי. הוא עזר לנו בפעולת הצלת ילדי משפחת זייברט מקאשוי". דאגתו של הרבי לילדים שהבריו את הגבול נגעה גם לחינוכם, כפי שהתבטא גם במכתב שכתב אליו הרב וייסמנדל בח' בתשרי תש"ד: "ידעתי כי שמח לאידך מצווה על המצוה – ויראה בכל כוח להגיע את אלו הילדות, אוד מוצל מאש, אל בתי ישראל כשרים, מלאים יר"ש וגדלם לחופה ולמעשים טובים". (אה"ר)

יתכן שנקט יוזמה פוליטית נוספת בפגישתו עם אנשים רמי דרג בממסד ההונגרי, שבקשו לעצמם אליבי לאחר מפלת סטלינגרד. השמועות אמרו כי נפגש עם שר הפנים ההונגרי קרסטס פישר (Keresztes-Fischer), ויש שטענו כי נפגש עם הרוזן דיזשפי דיולא, עורך עתון הונגרי מפורסם. (זכרונות ? גלנצר).

חסות הוועד הפולני העניקה לפליטים אפשרות להישאר בבודפשט, ללמוד בבתי מדרשות, ולקבל תמיכה ממשלתית מסויימת. במסגרת זו הוקמו בתי ילדים לילדי ה"פליטים הפולנים", שנוהלו על ידי יהודים, כולל יהודים דתיים, כפי שתיארו גם בנות הרב אהרנברג בספרן "דבר הישועה". אך היו בה גם מגבלות של מגורים ב"מחנות לפולנים". רוב היהודים נמנעו ממגורים במחנות אלו בשל האווירה האנטישמית ששררה בתוכם ובשל החשש כי יהיו זמינים למשטרת

הזרים, שהתעלמה לא מעט מן ההגנה החוקית שהעניקה התעודה. לעיתים נתפסו והועברו למחנה המעצר טולונץ-האז, עד שנפדו על ידי ר"ב רבינוביץ.

מאידך, החיים מחוץ למחנה היו מסוכנים. פשקה רבינוביץ-פרידמן, אחות הצעירה של הרבי, מתארת חיים ב"זמן שאול", ללא מנוח, באימת מוות מתמדת. לדבריה, בכל השנה שחיה כפליטה בבודפשט התקשתה להירדם בלילות מפחד המשטרה. משפחות יהודיות חיו כמו אנוסי ספרד וקיימו את מצוות התורה בחשאיות גמורה. במשפחת ארנברג, משפחה של פליטים מקרקוב, הדליקו נרות שבת בחדר פנימי, הרחק מעין השכנים ההונגריים, ואחת הבנות עמדה בפתח על המשמרת כל עוד דלקו הנרות. התפילין של האב נשמרו בבית המדרש, וכדי שהשכנים לא ישימו לב לאש הדולקת בשבת הבעירו את האש במטבח עוד יום באמצע השבוע.

בדומה לכך תיאר שלום מייזליש בספרו "תחנות" את החיים הכפולים של יהודים שנשאו תעודות פולניות, נתפסו כחשודים והובאו למחנה "מגדלנה", בדרום מזרח בודפשט. במחנה התנהלו חיים יהודיים: הפליטים היו עורכים תפילות יומיות ומניחים תפילין, אף שחיו בזהות זרה: "אבי ואני היינו קמים יותר מוקדם מן האחרים כדי להתרחץ, ואחר כך חמקנו לקיטון של אותה המשפחה כדי להתפלל. מכיוון שהייתי שם בזהות נוצרית, הייתי די מוטרד שמא יראו אותי דיירי המחנה בהיכנסי ובצאתי. אך כעבור זמן מה התרגלתי, והסתגלתי למחשבה שממילא יודעים כולם שאנו יהודים. המזון שקיבלנו שם היה כשר.

הרבי ממונקץ' שהיה ער לכך, ופעל בדרך של מאבק על כל יהודי בדרך של שוחד או הגנה משפטית, ביקש לשנות את המצב בדרך חוקית ולכפות על משטרת הזרים ההונגרית להתחשב בתעודות המגנות לפי גישת החוק הפולני-הונגרי. לשם כך עשה צעד נחוש ואמיץ בפנייתו בתזכיר מפורט למפלגה הליברלית ההונגרית בשנת תש"ג 1943 (אין תאריך מדויק).

זהו אחד המסמכים המהווים מקור חשוב הן למצב הפליטים והן לסיכום פעילותו בהקשר זה. התזכיר פורש את מצב הפליטים בהונגריה מאז הגיעו ראשוני הפליטים מן הארצות השכנות ועד תגבור הבריחה בעקבות הרצח ההמוני (בעיקר הזכיר את בלז'ץ וטרבלינקה, כפי הנראה עליהם קיבל יותר מידע). ר"ב הזכיר את המידע שהגיע מאחיו יעקב, הבורח מטרבלינקה (ללא ציון שמו), שהיה עד ראיה לרצח בטרבלינקה. הוא גולל את תהליך העזרה שקיבלו מן הברונית סאפארי, "הנאמנת למסורת של אהבת החופש ואהבת האדם, הסגולות הנעלות של האומה ההונגרית", והרעיף שבחים על הממשלה ההונגרית שקבלה את ההחלטה לתת לגליזציה לכ-500 פליטים באמצעות רשיונות אלו. בקשתו הייתה, כאמור, להחיל את החוק במלואו, ולדאוג שכל רשויות הביצוע ההונגריות יפסיקו את המצודים וההתנכלויות, בעיקר משטרת

הזרים, וכן אנשים פרטיים. כמו כן דרש בתזכיר לשפר את תנאי החיים של הכלואים במחנות ה"פולנים", שאמנם אמורים לתת להם הגנה, אך מביאים אותם למצב של חוסר חרות, סגירות מהעולם, והתנוונות פיסית ורוחנית.

ר"ב הקדיש בתזכיר מקום מיוחד לפליטים מסלובקיה, שלא זכו לתעודה לגלית רשמית, ומבקש לתת גם להם תעודה לגלית זמנית ומקלט בתנאים אנושיים עד שובם "לשטחים המיושבים סלובקים" ובעיקר להפסיק את הענשת היהודים ההונגרים שתמכו בהם, ונתפשים למעצר בתנאים קשים..

בניסוח המכתב בולטת יכולתו של הרבי לעמוד על עיקרי הדברים הנוגעים להצלה, ועם זאת לבסס אותם על ערכים המקובלים לכאורה במפלגה ליברלית, ולהתייחס בכבוד לעם ההונגרי:

"והרי תפקידה של המדינה היא לפקח על החינוך המוסרי של אזרחיה, וכי אפשר לומר שהמוסר מרשה לאדם לנעול את דלתו בפני אח הנמלט מידי מרצחים?... כל ארץ תרבותית שומרת את קדושת זכות המקלט לפליטים מדיניים, וכל שכן לבני אדם חפים מכל פשע... עדין קיים אותו מוסר קדמון שהוכרז על ידי הנביא עובדיה, לאמר (עובדיה יד טו): "ואל תעמוד על הפרק להכרית את פליטיו, ואל תסגר שרידיו ביום צרה, כי קרוב יום ה' על כל הגויים, כאשר עשית יעשה לך, גמולך ישוב בראשך" (אה"ר).

מאמציו של הרבי להצלת הפליטים היו גם בדרך של ניסיון להשיג סרטיפיקטים לפליטים ולחלצם מהונגריה לארץ ישראל. לשם כך יצר קשרים עם ד"ר יצחק שוורצברט, לשעבר חבר הסיים הפולני מטעם הציונים ומ-1940 נציג ממשלת פולין הגולה בלונדון. ניכר מתוך המכתבים כי שוורצברט נטה כבוד לרב, וניסה למלא את בקשותיו.

במכתב מתאריך 30.4.43 התייחס שוורצברט לבקשתו של הרבי לדאוג לסרטיפיקטים לילדים, לקשישים ולפליטים מפולין, והבטיח כי ישתדל לסייע וכי הארגונים היהודיים בלונדון עושים להפצת המידע בעולם ובניסיונות להקל על העליה. דרכו ניסה להגיע בכוחות עצמו להנהלה הציונית בלונדון, כפי הנראה לאחר שנאש מן הקשרים עם ועדת ההצלה בבודפשט והסוכנות בירושלים. שוורצברט צירף דרישת שלום משני פעילים מרכזיים בהנהלה הציונית בלונדון בתקופת המלחמה, ד"ר זליג ברוצקי וברל לוקר. במכתב לאחר כחצי שנה, כותב שוורצברט כי מכתבו של הרבי (מאוגוסט) נשלח לסוכנות היהודית, לקונגרס היהודי העולמי, לוועד שליחי הקהילות היהודיות, להתאחדות האנגלו-יהודית ולסוכנות היהודית. על פי המענה יש להניח שהרבי תיאר את מצב הפליטים בפועל, את הצורך בהגירה ולפחות בעזרה, ובעיקר את מצב הילדים הפליטים. שוורצברט הבטיח לנסות לסייע, ובמקביל עודד את שיתוף הפעולה עם הוועד הפולני והרוזנת סאפארי, לה ביקש למסור תודה מיוחדת.

בדברי הסיום כתב: "ידידי היקר... אני מודה לך על הכל שאתה עושה. אל תאבד את התקוה. אתך אנחנו במחשבה, בדאגה ובחפזים מאומצים אחרי אפשרויות הצלה. תן עדוד לאחינו, החלק החמישי של עמנו הושמד, אך בכל זאת ימשיך עמנו במלחמת הקיום שלו.... חזקו ואמצו. בלחיצת כף ובד"ש לך ולאחריך, שלך, י. שוארצברט. (אה"ר).

קשה להעריך כמה נצלו ביוזמה זו, אך מדובר לפחות בכמה אלפים. בדרכו, סיכם הרבי את פעילותו בהצלה בענווה רבה: "אינני רוצה לראות את עצמי כמציל. למעשה הסתכנתי רק ברגע אחד: כאשר נכנסתי לגברת הרוזנת סאפארי והלשנתי על עצמי... כל השאר – היתה זו עזרה של יהודי לחברו בשעה קשה." (עדות ביד ושם)

פעילות הצלה בדרך לארץ ישראל ובארץ ישראל

ב-24 בפברואר 1944, כחודש לפני כיבוש הונגריה על ידי הנאצים, יצא הרבי מבודפשט ברכבת לבוקרשט וממנה לאיסטנבול. ביציאתו הגשים את חלומו לעלות לארץ, נמלט מהסכנה שארבה לו ויצר קשרים בעולם החפשי כדי להמשיך בפעולת ההצלה.

נחישותו בנושא ההצלה באה לידי ביטוי גם בדרכו לארץ ישראל, כאשר נפגש באיסטנבול עם פעילי ההצלה יעקב גריפל, נציג אגו"י בוועדת ההצלה של הסוכנות, ועוזרו לודוויג קסטנר. פגישתם דנה בנושא מרכזי: כיצד לאפשר עלייתם של פליטים השוהים בהונגריה לארץ ישראל, ואשר שמותיהם הוצגו ברשימה מיוחדת. כיצד לקבל סרטיפיקטים מעבר לששת האחוזים שהוקצו לאגו"י. על הכיבוש הנאצי איש לא חשב אז.

יציאתו מהונגריה ועלייתו בסרטיפיקט שהושג בארץ בעיקר על ידי גיסו, יעקב לנדא, שהיה פעיל בפועל באגודת ישראל, עוררה זעם בקרב הציונים, בעיקר עקב העובדה שאחוז העולים היה גבוה מהאחוז הרשמי שניתן לחרדים.

בחודש זה עלה בפעם הראשונה שיעור החרדים על ששת האחוזים שהוקצו לאגודת ישראל מכלל הסרטיפיקטים, לאחר שמכסה זו לא מומשה קודם לכן. צבי בעדערים, מראשי השומר הצעיר בהונגריה, כתב על כך למנחם באדר בקושטא: "מגיעות הנה רשימות... רשומים בהן האויבים המושבעים ביותר של הציונות. כל עבודתנו לתוהו כל זמן שיקרה, שזקנים בני 50-60 המסכנים את מפעלנו בארץ ירכשו סרטיפיקטים תכופים למכביר". בהמשך המכתב כינה אותם "רבנים וזקנים השונאים לציונות", ובמכתב אחר הוסיף:

בקבוצה השניה יעלה אדם בתואר רב אשר כל השגיו בתעמולה אנטי ציונית ובטח אפשר לזקוף על חשבוננו שמנע עלייתם [של חסידיו] ארצה וכעת הם טרף

לציפורני הנאצים.⁴ אני ניגש לעליה במשמעותה הכפולה של הצלה. הצלת יהודים והצלתה של הארץ הנחנקת מחוסר ידיים עובדות. אבל כל עלית פלוגה כזו עם חומר אנושי כזה מעורר מחשבות נוגות.⁵ [ההדגשה שלי - א"פ]

מי שבעיני היהודי החרדי היו עלית העם, לא נחשבו בעיני הציונים כראויים לעלייה. נציגי המפלגות הציוניות כתבו במכתבי תלונה מבודפשט כי גריפל, נציג אגודת ישראל, וקלרמן, נציג ההסתדרות הציונית החדשה (הרוויזיוניסטים), מצליחים לסדר רישיונות עלייה לאנשיהם, ולא כן אנשי הסוכנות. היה מן האמת בטענה זו: גריפל מצא דרכים לעקוף את ההחלטות הרשמיות שקיפחו את אגודת ישראל, באמצעות פנייה לבריטים והחשת האישור של הסרטיפיקטים. גישתו הייתה כי לכמה מהשליחים בקושטא "פעולות ההצלה הן אובייקט והזדמנות לאינטריגות קטנות... ואילו אצל האחרים, תפקיד זה הנו ללא הרף הצלת נפשות במלוא מובן המילה".⁶

הקשר עם גריפל ופעילות ההצלה התמידו גם לאחר בואו של ר"ב רבינוביץ לארץ, באדר תש"ד/מרץ 1944, למרות היותו במצב של חוסר כול ובקשיים בתוך המשפחה (מצוקתו תוארה במכתב לגריפל, המצוי בארכיונו), הוא ניהל תכתובת שוטפת בענייני עליית פליטים עם גריפל, עם ועד ההצלה של הסוכנות, ועד ההצלה של הרבנים ובעיקר הרב חזקיהו מישקובסקי והרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, תכתובת עם הוועד לפליטי מלחמה (WRB) שהקימה ממשלת ארה"ב ובראשו אירה הירשמן, ועוד.

כיבוש הונגריה כחודש לאחר צאתו ממנה יצר הלם וזעזוע. הוא הכין תזכיר הנוגע ליהדות הונגריה וניסה להפיצו בעולם. יחד עם שותפו הרב פייגנבוים נאבק למען חלוקת כספי ההצלה גם לחרדים בהונגריה, כפי שנקבע בהקמת קרן ההצלה. יתכן גם שזהו הרקע לעדויות שמסרו עם בואם לסוכנות היהודית. ומכל מקום, לאחר עלייתם לארץ של הרבנים רבינוביץ, פייגנבוים וסופר עלה הנושא לדיון ציבורי, ומאז חל שינוי מסוים בחלוקת הכספים. כמו כן נפגש עם נציג האפפיור בירושלים, נאם בעצרות שונות להתגייס לעזרת יהודי אירופה ותבע מבעלות הברית לגלות מעורבות גדולה יותר ולפתוח את שעריהן לפני פליטים מאירופה הכבושה.

לאחר המלחמה נודע ככתובת לפליטים ולארגונים שסייעו להם. פנה ביזמתו במכתבים למחנות העקורים, למצוא יהודים מקהילתו מונקץ' ולהפנותם אליו, ופעל כדי לתמוך בהם ולנסות להחיש את עלייתם. כך, לדוגמה, כתבים אליו שני בחורים מעירו במכתב שהגיע על נייר של רבנים צבאיים אמריקנים ודרך

⁴ כפי הנראה התכוון לר"ב רבינוביץ ממונקאץ', אם כי המתנגד הגדול לציונות היה חמיו, בעל ה"מנחת אלעזר" ממונקאץ'. הרב רבינוביץ ירש את רבנות מונקאץ' רק בשנת תרצ"ו/1937, בהיותו בן 22.

⁵ 5 נדיבי, המשרד הארצישראלי, עמ' 80.

⁶ גריפל אל רוזנהיים, בתוך שלם, עת לעשות, עמ' 173.

הדואר הצבאי: "שני תלמידי הרב עם אחיותיהם נמצאים כאן. במכתבנו הבא נכתוב יותר על אודות אנשי מונקטש" (אה"ר). שלושה מילדי בוכנוואלד כתבו אליו מצרפת וביקשו לסייע להם לעלות לארץ ולהתחנך ברוח החינוך במשפחתם.

עיסוקו הציבורי לא מנע ממנו להיות קשוב לבעיות הפרט, כפי שמעידים מכתבים מארכיונו, הכוללים מבקשות לברכה ("קוויטלעך") ועד בקשות תמיכה כלכלית וסיוע בעלייתם ארצה. הוא היה קשור לארגונים של חיפוש קרובים, לדוגמה, ארגון היצ"ם העביר אליו מכתבי בקשה מפליטי שואה מבודפשט שעדיין ראו בו כתובת לחיפוש קרובים ולבקשות שונות הנוגעות לעתידם.

אחת מיזמותיו הייתה מכתבו לבנוש, נשיא צ'כוסלובקיה החופשית, ובו הביע שמחה על שחרורה של ארצו אך דרישה לסייע ליהודים לקבל מדינה לעצמם. טיוטת המכתב בעברית, בכתב ידו הבהיר של ר"ב, משקפת את השילוב של איש רוח עם איש מעשה, כפי שהיה כל חייו.

רבי ברוך רבינוביץ החל את מנהיגותו בהיותו בשנות העשרים שלו, "אב בחכמה ורך בשנים", ובהיותו בשנות השלושים הפך לאביהם של הפליטים. סיפורו הוא סיפורה של מנהיגות יוצאת דופן בתקופת מצוקה, ובמקביל, זהו סיפורה של הערבות היהודית ההדדית, שגם בעת השואה לא נס ליחה.

נספח:

פסיקה הלכתית והגות בעת מצוק

תעודות פולניות: היבט הלכתי

בעוד הוא עוסק בפעילות הצלה, לא פסק הרבי מתלמודו היומיומי, כפי שתארו עדים רבים. בין היתר עסק גם בפסיקה הלכתית.

האפשרות לקבל תעודות פולניות (באמצעות הברונית סאפארי), עוררה את הדילמה האם מותר ליהודי לומר שהוא נכרי. הרבי הכריע בסוגייה לחיוב, והסתמך בהכרעתו על ההיתר של "לשון המשתמעת לשתי פנים" – "לישנא דמשתמע לתרי אנפין מותר לומר"⁷. בעדותו ביד ושם הסביר כי מבחינה זו

⁷ על בסיס דברי הרמ"א: "מכל מקום יוכל לומר להם לשון דמשתמע לתרי אנפין... והעובדי כוכבים יבינו שהוא עובד כוכבים, והוא יוכל לכוון לדבר אחר, וכן אם יוכל להטעותם שהם סוברים שהוא עובד כוכבים - שרי [מותר]. וכל זה לא שרי, רק במקום סכנה". בנסיבות המיוחדות שהתרחשו בסלובקיה עלתה שאלה זו לעיתים תכופות, והרב יששכר טייטל סבר כי השגת תעודות כאלו מותרת (להבדיל מתעודות המרה), וכי בשעת הסכנה יש לומר דבר המשתמע לשני פנים. שאלה דומה עלתה בקובנה לגבי רישום האותיות R.K. (רומי-קתולי) בדרכון ובמסמכים הרשמיים. הרב אשרי פסק שניתן לפענח

התעודות הפולניות צמצמו את הבעיה ההלכתית, משום שבעליהן לא היו צריכים להתחזות לגוי אלא רק לומר זאת בפיהם, ואז יכלו לנצל את הלשון המשתמעת לשני פנים. ולעיתים נדרשו רק לומר את שמם הפולני.

הוא הציע אפשרויות אחדות להעניק לאותיות RK משמעות שאינה נוצרית, לדוגמה: המילה "משיח" יכולה להיות מכוונת לא לדמות הנוצרי, וכן גם המילה קתולי, שיש בה משמעות של "אוניברסלי". לפי עדות אחרת, הציע להתכוון באותיות אלו למילים Rossz Kimondani – רע לגלות, אף זו לשון המשתמעת לשני פנים. (כך בעדותו של גלנצר, בקובץ המעין ??) במאמרו "ברית אברהם והשואה" (דף לתרבות יהודית 67) הוסיף גם כי לא היה בתעודות או כל חשש של חילול השם (על פי הרמב"ם), משום שהרשויות ההונגריות שנתנו הסכמתם לכך ידעו שהיהודים הללו לא כפרו באמונתם, והמצב היה בוודאי פיקוח נפש.

הרבי היה נרגש ומלא הערכה לאותם יהודים שבאו לשאול את השאלה, כאשר חייהם היו תלויים מנגד: "יכול אני להעיד ... כל יהודי ויהודי שעמד לנגד עינינו, שאל אם חייב הוא לפי הדין לקדש את השם. ובתשובתנו היה הדבר תלוי, לא ברצונו.... אלה ודאי לא שאלו מפני מה, ולמה. פעמה בקרבם האמונה החזקה והמושרשת בתוך הניצוץ הקדוש שממנו באה הנשמה של כל אחד ואחד בישראל."

על פי יומנו של הרב טייכטל, וכך גם בזיכרונותיהם של ניצולי שואה אחדים, נושאי תעודות אלו השתלבו בחיים היהודיים ללא סייגים, עברו לפני התיבה, קראו בתורה, ובמקרה אחד אותו מתאר גלנצר, כאשר הגיעו לגרוסוורדיין סמוך לפסח, התיר בית הדין לאפות עבורם מצות בחול המועד.

הגות על השואה – "בינת נבונים"

הגאון והעילוי, שלא פסק מתלמודו גם בתקופת הרוח גורל, הרבה להגות על אירועי התקופה ולימים רשם את הגותו בספרו "בינת נבונים", כפי שכתב בפתיח לספר:

"יתברך היוצר וישתבח הבורא, שהנני היום בין החיים, ויכולני לתמצת את כל שעבר עלי מימי היולדי, ולתת דין וחשבון על כל מה שעבר עלי בחיי בימי השואה, ולתת לי ולבני גילי את המחשבות והרעיונות אשר ליוונו בימים הרעים". הוא התייחס למחשבות אלו כעוגן שסייע לו באותם ימים "להחזיק באמונתי, ולהיות שפוי בדעתי, ואי"ה אשמור אותם עד יום מותי" (א). בהעלותם אותם על הכתב ביקש גם לחזק את צאצאיו ואת אלו שהמאורעות גרמו להם לספקות

את ראשי התיבות גם באופן שונה, למשל: "רק הישמר לך ושמור נפשך מאד". ראו עוד: אסתר פרבשטין, עד יעבור זעם. בתוך: בסתר רעם, מוסד הרב קוק תשס"ב, עמ' 219.

לגבי גורלו של עם ישראל והחלישו את זהותם היהודית, "שנפלו במוחין דקטנות" (טז).

אחד הנושאים בהם דן הרבי בהרחבה הינו מהותה של שנאת ישראל לדורותיה והייחודי באנטישמיות הנאצית. הרבי מדגיש את רצף השנאה מאז קין והבל עד הנאצים, "ומאז נחלקה האנושות לשני מחנות, לרודפים ולנרדפים, לצורים ולסובלים, למשעבדים ולמשועבדים, לרוצחים ולנרצחים. עם ישראל הוא בין האחרונים, הוא נפל לגורלו של הבל". זהו כוח הרס בלתי נשלט שמתגלגל מדור לדור ומתגלם בכל דור בדמות אחרת. עם זאת בלא לראות בכך סתירה הדגיש את הייחודיות שבנאציזם: "ובדורנו קם רשע שהוא גוג ומגוג, ויתפאר לעלות ברשע על כל אלה שקדמו לו. מה שלא הצליחו קודמיו". הרשע הקיצוני לא התבטא רק בטכניקה של הרוצחים, אלא בכוונת המכוון – לא שנאה דתית אלא שנאה טוטלית רצחנית, השקפה המובעת גם בביטוי "מלחמת גוג ומגוג".

נושא נוסף התופש מקום מרכזי בהגותו כאחד מלקחי השואה הוא המשמעות של אחדות עם ישראל. הוא אינו רואה בשואה תהליך של חטא ועונשו, אלא מהלך של תיקון – אותה זהות היהודית שנכפתה על ידי החוק הנאצי יצרה שותפות גורל שעליה לגבור על כל מחלוקת – וזו משמעותה העמוקה של השואה. דווקא בשערי תאי הגז התרחש שיאה של אחדות ישראל – אחדות פיזית ואחדות רוחנית של כלל ישראל: "בשר לבשר יחדיו יתקרבו: וכן כולם הפכו לקדושי ישראל ברגע אחד בזעקם 'שמע ישראל', והחזירו את נשמותיהם הטהורים לא-לוקים שבשמים, כאשר 'איש באחיהו ידובקון, יתלכדו ולא יתפרדו', (איוב מ"א, ט). ולא היה הבדל ביניהן, בין עשיר לעני, ובין תלמיד חכם לעמי הארץ, בין איש המעלה לבין איש הנחות בדרגתו, כל אחד הרגיש שהוא המחצית, ושיחד היוו שקל בשקל הקודש. ושילמו בנפשם את מחצית השקל, יחד כל העוברים על הפקודים, כמבאר בתולדות, וזה לשונו, 'זה יתנו כל העובר על הפקודים'".

הרבי התייחס לשאלה שריחפה בחלל האוויר – על נוכחותו של הקב"ה בעת השואה. הוא הדגיש את התחושה של הימצאות הקב"ה בקרבם ואת התחושה הברורה שלו ושל רבים כי דווקא שם יכלו לחוש את נוכחותו ואת סבלו עימם, "עמו אנכי בצרה".

נוכחותו של הקב"ה אינה נבחנת או מנחמת רק בגלל תוצאותיה. אנו חשים אותה לא רק מפני שה' הוא מלך עוזר ומושיע ומגן ורב להושיע – אלא מעצם היותה. נוכחותו מעניקה טעם לסבל שלי, "ולמצער: שאינני מופקר, שאיני לבד". זו אכן מדרגה דתית נעלה יותר, כאשר אדם יכול לראות את רוח א-לוקים בשעת התוהו ובוהו. ולכך זכו לדבריו רבים מבני דורו:

"לא כל אדם זוכה למצוא את אביו שבשמים בעולם שמדת הדין הקשה שפוכה עליו, אבל ראינו והכרנו הרבה הרבה מאד שזכו לכך. מצאנו כאלה, גם בין תלמידי חכמים, וגם אצל אנשים פשוטים, בין אצל צדיקים מעיקרם, ובין אצל צדיקים באותה שעה בלבד. בכל אסון ואסון שבא אליהם, אם בזה אחר זה ואם בבת אחת, אמנם לא הצדיקו את הדין, אבל ידעו והרגישו כי ה' עמם בצרה. בתוך כל המהומה והפחד ואימת הבלהות, התעלפויות הנשים, והתמוטטות הזקנים, בתוך ההתרוצצות לחיפוש תינוק או אשה שנעלמו מתוך ידיהם ועיניהם - לא הפסיקו מלנהל שיחה עם ה', כאילו עומד לפניהם ונמצא אתם בתוך כל אותו התווה ובהו. כל ימי חייהם שיוו את ה' לפניהם, וגם עכשיו שיוו אותו לעיניהם. הרגישו שאחרי שהגזירה יצאה עליהם, גם ה' עמם בצרה. הרגשה זו לא היתה אמונה שבלב לבד, אלא הרגשה של ממשות. כאילו רואים בעיניהם את נוכחות השכינה, מעין התגלות א-לוקים בתוך הסנה הבוער באש".

מקורות עיקריים למאמר זה:

תעודות מתוך ארכיון רבי ברוך רבינוביץ, שנשמרו בקפידה על ידי בנו עו"ד יאיר רבינוביץ ונמסרו לידי.

תעודות מתוך הארכיון הנ"ל שתורגמו וראו אור בחוברת שהוציאו תלמידיו, תל אביב תש"ו.

חומר שהובא על ידי אחיינו הרב נתן רבינוביץ, בהוצאה החדשה של "בינת נבונים" תשע"ב

אוטוביוגרפיה של הרב שנרשמה על ידו במבוא לספרו "בינת נבונים"

שני ראיונות שנערכו עם הרב בירושלים - הרב ב' רבינוביץ, פרוטוקול, הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ) S26/1079 אלול תש"ד; גביית עדות, ארכיון יד ושם 03/3822 אוגוסט 1968.

ספרה האוטוביוגרפי של אחותו, פשקה רבינוביץ-פרידמן, going forwards

אסתר פרבשטין, בסתר המדרגה, היהדות האורתודוקסית בהונגריה בעת השואה

ספרי זכרונות של ניצולים ששהו במחיצתו בתקופות השונות.